

PHILOMENA FRANZ

ŽÍT BEZ HOŘKOSTI

Příběh německé Sintky, která přežila holokaust

KHER

The book cover features a dark, textured background. In the lower half, there is a silhouette of a stone wall with a central tower. Overlaid on this are several glowing, ethereal flowers in shades of pink, white, and blue, with some petals appearing to float or fall. The overall mood is somber yet hopeful.

Tuto knihu věnuju všem Sintům, kteří holokaust přežili,
a všem mrtvým, pro které už žádné další jaro nepřišlo,
stejně jako všem lidem, kteří mi nezištně pomohli.

MÉ DĚTSTVÍ

Na cestách s rodinou

Putovali jsme krajem jako divadelní a hudební soubor, rodiče a nás osm dětí. Kromě maringotky jsme měli i cihlový dům, domov, do kterého jsme se po namáhavých cestách a vystoupeních vraceli.

Celá rodina pomáhala, když se stavěla nebo bourala scéna. A samozřejmě jsme všichni měli své pevné místo a nacvičené role. Můj dědeček jezdil zpočátku ještě s loutkami v životní velikosti. I tady musela pomáhat celá rodina, celý klan.

Hráli jsme dramata, operety, veselé kousky, ale samozřejmě také „Cikánského barona“ a „Carmen“. To byly kusy, ke kterým jsme se jako Sintové hodili, o kterých diváci věřili, že jsou součástí našeho cikánského života.

Soubor vedli můj dědeček a strýc z matčiny strany. I moje maminka se už jako malá holčička ujala některých rolí. V roce 1937, čtyři roky poté, co se Hitler dostal k moci, dědeček zemřel. Od té doby jsme už necestovali nepřetržitě a ani jsme se nevraceli do našeho starého domu, protože vzpomínky byly příliš silné. Dědečkova smrt vrhla první velký stín na můj život. Pro nás Sinty je smrt blízkého příbuzného připomínkou naší vlastní pomíjivosti.

Ale ráda bych vám vyprávěla, jak jsem vyrostla a co formovalo můj život navzdory všem těm strašným vzpomínkám.

Poprvé jsem šla do školy ve vesnici poblíž městečka Meßkirch. Vidím ten den jako by to bylo dnes. Maminka mi oblékla dirndl a zapletla mi do dlouhých černých copů krásnou červenou stuhu. Do aktovky mi zabalila chleba s máslem a jablko. Táta mě odvezl do školy malým jednosměrným kočárem, vyzdvihl mě z vozu a představil paní učitelce. Hned jsem cítila, že si budeme rozumět. Pak jsem vstoupila do třídy. Vlastně se nic dalšího nestalo.

První školní den byl docela zábavný. Děti se mě ptaly na naši hudbu, na představení našeho kočovného souboru.

Když mi bylo sedm, už jsem uměla tančit čardáš, v červených kozačkách a maďarském kroji. Vlasy jsem měla spletené do korunky s bílými květy. Přesně tak, jak si lidé představovali malou Cikánku. Když jsem tančila, diváci tleskali do rytmu. Byla jsem na to patřičně

Naše maringotka

Na naši maringotku si pořád dobře pamatuju. Nebyl to povoz s plachtou. Spíš obytný karavan. Nádherný, překrásný karavan obložený zevnějšku i zevnitř dřevěnými šindeli. S leptanými disky, na kterých byly vyobrazeny zámky a hrady. Osm metrů dlouhý a dva a půl metru široký. Už tenkrát jsme ho koupili za dva tisíce marek. Tolik peněz stál celý dům. Samozřejmě že ne všem Sintům se dařilo tak dobře jako nám. Většina z nich jezdila po kraji ve vozech s plachtou a měli jen pár hrnců a stany, ve kterých spali.

Náš přívěs byl přepychový. S klenutými skříněmi, které sahaly od podlahy až ke stropu. Všechno z mahagonu s olověnými zrcadly. Postele a skříně byly bohatě vykládané. Vůz měl na podlaze linoleum: žluté růže na modrém podkladu. Uprostřed vozu byl obývací pokoj s modrou semišovou pohovkou se žlutými květy. Za posuvnými dveřmi byla kuchyň. Ve skříních nejkrásnější porcelán a nádobí. Kamna byla pochromovaná. Roura z kamen do komína byla modře smaltovaná a opět zdobená žlutými květy. Na stěnách měděné hrnce.

Vůz zvenčí naše maringotka působila výjimečně. Po obou stranách byly zavěšené velké stříbrné tepané lucerny. Na každé z nich seděl velký stříbrný orel na malé kouli. Lucerny byly asi metr vysoké. Svítlo se v nich petrolejem.

Vůz táhli čtyři koně s nádherným postrojem, který se třpytil stříbrem. A co teprve ti koně, ti byli naší pýchou, vyhřebelcovaní a vykartáčovaní.

Jednoho večera, už si nepamatuju, kde to bylo, jsme se soumrakem přijeli do vesnice. Lucerny na našem voze už hořely. Lidé se za námi otáčeli a obdivně na náš vůz ukazovali. Nikdy předtím takové Cikány neviděli. A těch koní! Za naší maringotkou jel totiž ještě kočár tažený dalším spřežením. Vždycky jsme na cesty brali šest až sedm koní a střídali je, když se unavili. My Sintové chováme velkou lásku ke zvířatům. Žijeme v úzkém sepětí se zvířecím světem. Umíme se zvířaty, psy, koňmi a ptáky mluvit. Věříme, že nám rozumějí.

Všichni jsme byli jedna velká rodina. Samozřejmě mezi námi Sinty byly i rozdíly, ale nijak jsme na ně neupozorňovali. Koňští handlíři,

Židé a Romové byli dobří obchodní partneři. Pak přišli rolníci a obchodníci s dobytkem a lidé začali směňovat a nakupovat na jarmarcích, které bývaly velmi rušné. Byli jsme muzikanti, dbali jsme na svůj zevnějšek. Nemohli jsme vystupovat v obnošených nebo potrhaných šatech. Vídali jsme i vozy s děravými plachtami. Ale kdykoli jsme se setkali s jinými Romy, pozdravili jsme se, pohovořili a zeptali se, jak se komu vede. Můj dědeček, ke kterému mnoho Romů vzhlíželo, nedělal žádné rozdíly. Byl ke všem laskavý a všichni ho uznávali. Museli bychom se stydět, kdybychom kolem chudých Romů, kteří měli akorát stan u otevřeného ohně, jen tak projeli. Však se všichni vzájemně poznáme. Je to úplně stejné, jako když dnes procházím New Yorkem nebo Paříží a zahlédnu Roma. Podíváme se jeden druhému do očí a víme přesně, kdo jsme. A pak si navzájem pokyneme. Nemineme se jen tak, otočíme se a zapředeme hovor.

Myslím si, že ten útěk z Indie – my Romové přeci pocházíme z Indie – náš národ svázal dohromady. To, jak jsme ztraceni ve světě, kde nás ostatní lidé nepřijímají, kde nás neustále odstrkují, to nás drží pohromadě, to nám Romům dává soudržnost. Myslíme jinak. Vnímáme jinak. Ale když se vidíme, je to jako laserový paprsek. Pohostinnost u nás znamená velmi mnoho. A pokud má někdo něco na srdci, hned se ho ostatní ptají, jak ti můžeme pomoci? I když je chudý, i když má málo, stejně se podělí. Dříve byla tahle ochota pomoci silnější než dnes. Takzvaná integrace Romů a Sintů, jejich začleňování do normálního občanského života, tyto hodnoty stírá. Dřív to měli Sintové lepší, cítili se svobodnější, byli šťastní venku v přírodě. Protože to je nám vrozené. Život v těch těsných bytech je pro nás někdy utrpením, obzvlášť v létě.

Zpočátku jsme bývali venku i v zimě. Ještě si vybavuju, jak se na Štědrý večer shromáždila celá řada maringotek. Koně nesměli trpět zimou, proto byli ustájeni u hostinského ve stodole. Tam měli svoje žrádlo. A ani v našich vozech s celtou nebyla zima. Všechny vozy byly vybaveny litinovými kamínky. Občas od nich odskočila jiskra a plachta trochu ohořela. Většinou se ale dělala velikánská hranice na prostranství venku. Pekly se brambory. Mládež seděla kolem dokola a čekala,

Policie a náš kočkodan

Čím větší bezpečí a ochranu nám poskytovala naše rodina a společenství, tím víc jsme se někdy obávali okolního cizího prostředí. Nejlepší to možná ilustruje tahle historka. Stalo se to někde poblíž Göppingenu v severním Württembersku. Pořád si to moc dobře pamatuju. Měli jsme malého kočkodana, opičku, jakou tenkrát mělo mnoho Romů a potulných herců. Tahle zvířata jsou velmi citlivá. Můj dědeček mě jednou upozornil, jak náš kočkodan reaguje na policii. Tábořili jsme s naším vozem. Koně byli přivázaní ke stromu. Dostávali právě nažrat a napít. My děti jsme seděly venku, každý s kouskem slaniny v ruce. Policie přijela na koních. V některých oblastech Německa už tenkrát platil zákaz takzvaného kočování a shromažďování se. Abychom se my, Romové, neshlukovali. S námi byl ještě jeden manželský pár. Ten muž byl výborný violoncellista, kterého můj dědeček získal pro svou skupinu. Všechno kontrolovali. Toho cellistu odvezli a musel na osm dní do vězení jen proto, že byl s námi. A můj dědeček musel zaplatit pokutu. Po celou tu dobu seděl náš kočkodan za kolem vozu, jen občas vykoukl mezi dřevěnými loukotěmi, otočil hlavičkou a zahudroval, ale znovu se schoval, protože se bál. A když policie odjela, vylezl ven, postavil se vedle mého dědečka, vzal ho za ruku, podíval se na něj a hlasitě si stěžoval. A slyším to jako dnes, můj dědeček řekl: „Taky se bojíš, vidě?“ A vzal ho do náruče, objal ho a chlácholil ho. My jsme se smáli, ale můj dědeček poznal, co se v tom malém zvířátku děje. Dokonce i zvířata měla cit pro to, když to mezi lidmi nebylo úplně v pořádku.

Nejlíp nám bylo v pruské provincii Hohenzollernsko (Sigmaringen/Hechingen) v jižním Německu. Tam jsme si užívali svobody plnými doušky. Neměli tam žádná nařízení ohledně cestování a shromažďování. Navíc tam můj dědeček a jeho skupina hrávali šlechtě, a tak jsme tam byli známí. Byli jsme díky tomu výjimeční. Ostatní na tom byli určitě hůř.

Od nás sintských dětí se nicméně očekávalo obzvláště způsobné vystupování. Maminka často říkala: „Nemusím vám zdůrazňovat, jak se máte chovat!“

„Ano, mami,“ odpovídaly jsme, „my víme.“ A pak jsme si hodily školní brašny na záda a vyrazily jsme. Mezi lidmi už se rozkřiklo,

že přijely cikánské děti. Naše návštěva byla zaznamenána do školní knihy. Tak to pokračovalo, dokud jsme se na podzim nevrátily zase domů do naší školy.

V zimě jsme mívali pravidelné koncerty, ale v létě nás to táhlo zase ven. V té době žilo ve Württembersku mnoho šlechticů. Haag, jméno mého dědečka a tatínka a jejich ansámblu, bylo u divadla a v rozhlase známé. Koneckonců to byli výteční muzikanti. Za vlády krále Viléma Württemberského vyhráli hudební soutěž. Porazili třicet dva souborů, včetně takových, které měly světové renomé. Král Vilém osobně předal mému dědečkovi Zlatou růži. To muselo být v roce 1906, kdy mé mamince bylo sedmnáct let. Naši rodinu viděli na Württembersku obzvláště rádi, stejně jako v Heilbronn, Stuttgartu, Ulmu a především v Hechingenu. Pro nás děti to bylo nádherné a bezstarostné období.

Moji rodiče vydělávali hodně peněz, ale nikdy nás nerozmezlovali. Tenkrát už se daly koupit panenky se skutečnými vlasy a copánky. Mohli jsme si je dovolit, ale moje maminka raději nějakou upletla nebo uháčkovala. Vzala si oříšek, zapletla ho dovnitř, nahoře i dole svázala vlnu a nahoře ji rozřízla. Pak to vypadalo jako malý človíček s kudrnatou hlavou. Vlasy se rozprostřela a vznikly šaty. Červené oči, nos, ústa. To byla tehdy naše panenka. Vypadala jako malá princezna. Když padaly ze stromů ořechy, můj táta vyřezával zdobené dřevěné koše nebo píšťalky. To byly naše talismany. Panenky byly nezničitelné. Mohli jsme si je vzít i do vody.

Dodnes mám před očima, jak maminka kráčí loukou. Bezmezně jsme ji milovali. Vidím ji sedět na voze, před ní zapřaženého koně, jak odjíždí na nákupy. Nosívala dlouhé sukně, saténovou zástěru, krásnou halenku s malým stojacím límečkem. K tomu šperky z korálů. A jak jsem zbožňovala našeho tátu! Šel s módou. Pěkný klobouk, dobře upravené vousy. Však jsme byli umělecká rodina a vzhledu jsme přikládali velký význam. Můj strýc vypadal jako cikánský baron, černý sametový žaket, klopky zdobené hedvábným lemováním, pepito kalhoty, černé boty a k tomu klobouk černý jako havran. Všichni jsme uměli číst a psát. Jak jinak bychom mohli nastudovat divadelní role?

MŮJ HOLOKAUST

Přijeli si pro mě

A pak přišlo utrpení, jako rána kladivem – a rovnou do obličeje. Tak silná, že ve mně bude rezonovat celý můj život. Tak silná, že ji nejspíš nikdy nepřekonám.

Píše se 27. března 1943 a je osm hodin ráno. Pracuju v jedné továrně, do které mě nuceně nasadili v roce 1940. Pracuju v nejtěžších podmínkách, je mi jednadvacet let.

Přijeli si pro mě.

Příslušníci SS se mnou zacházejí zdvořile. Přesto se začnu trást po celém těle. Jeden esesman, mohlo mu být tak třicet let, mi sundává pouta. Smím si vykouřit cigaretu. Jeho pohled mi prozrazuje, co mě čeká. I dnes na toho mladého muže musím často myslet. Pomohl mi uvědomit si, že ne všichni jsou vinni.

Holá místnost. Sedím na lavici a dívám se ven z okna. Obloha je šedá. K zemi padají husté sněhové vločky. Ale já myslím jen na jedno: Za pár okamžiků mě odsoudí k smrti. Nebude to žádné normální soudní jednání. Můj rozsudek smrti se jmenuje Auschwitz. To jméno mi je dobře známé. Zemřel tam můj bratranec. Několik sourozenců tam bylo zavražděno.

Ten mladý esesák vidí mé rozpoložení a uklidňuje mě: „Buďte statečná. Neztrácejte odvahu. Nebude to tak zlé.“

Jeden strážmistr otevírá dveře. Procházíme velkými, široce otevřenými křídlovými dveřmi. Všichni stojí. Úředník gestapa se mi podívá do očí. Slyšela jsem o něm. Je známý tím, že koncentrační tábory Auschwitz, Dachau, Buchenwald a další dobře zásobuje.

On tu teď zastupuje zákon. Není na něm vůbec nic lidského. Jen on je ztělesněním spravedlnosti. Nacistické spravedlnosti. Na saku má připnutý odznak strany.

Nevím proč, ale jako první mě napadne: Ano, zeptám se, jestli mi máma může donést kabát. Vyskakuje bleskurychle ze židle a ječí na mě: „Ty nepotřebuješ kabát! Dostaneš slaměný boty jako ostatní lůza. A pak rovnou s tebou do Auschwitzu. Pro vás Cikány tam je taková pěkně velká pec.“

Přepadá mě smrtelná úzkost. Sintové a Židé tedy nejsou v pracovních táborech jako většina takzvaných zahraničních pracovníků.

Příjezdová rampa v Auschwitzu

Při příjezdu do Auschwitzu 21. dubna 1943 je sedm mých spolucestujících mrtvých. Jsou čtyři hodiny ráno. Rampa v Auschwitzu. Staré ženy, muži a děti se musí vyrovnat do řady.

Ve vzduchu visí divný puch.

Kolem nás projíždějí nákladáky. Jsou naložené mrtvolami. Všechny jsou nahé.

Pohled na ně mnou natolik otrásl, že mě ten obraz ve snech pronásleduje dodnes.

Stojíme u rampy. Stráže jsou kompletní. Je ticho. Najednou se ozve strašný řev: „Seřadit! Svléknout!“

Všichni se pomalu svlékáme. Mrzne až praští. Naskakuje mi husí kůže.

A pak v rychlém sledu následují další příkazy: „Nechte oblečení ležet před sebou. Krok dozadu. Každý před svou hromádku.“ Mé tělo hodnotí pohledy, ve kterých se zrcadlí despekt, zvědavost i odbornost. Šaty, které jsem měla ještě chvíli předtím na sobě, nahradily jiné, hrubé pruhované. Na nohách mám velké dřeváky. Mým spoluvězňům už oholili hlavy v jiných táborech, mužům i ženám bez rozdílu. Civilista se v koncentračníka promění během dvou minut. Jeden z esesáků zařval: „Otevři hubu!“

Už v tuhle chvíli se kontroluje, kdo přináší zlaté zuby. Takový vězeň má zvláštní hodnotu...

Pochodujeme směrem k barákům, muži napravo, děti a ženy nalevo. Ve dvojicích pořadovým krokem do ženského koncentračního tábora, do kamenných ubikací.

Pozoruju mladou dívku. Vypadá hrozně vystrašeně. Působí, jako by už na tomhle světě nebyla vůbec přítomná. V jejích očích už vyhasl život. Dívá se do prázdna. Jde jako ve snu. Ten šok po příjezdu ji paralyzoval.

Do vyšetřovací místnosti vstupujeme obě současně. Čekají na nás dva esesáci s býkovci. Dozorkyně mě chce odtáhnout na židli, ale to už jeden z nich volá:

„Ta ne, té vlasy zůstanou.“

„Postav se tady stranou,“ prikazuje, „rozpusť si vlasy.“

Mám vlasy až po kolena. A on říká: „Ta vypadá jako nějaká domorodá kráska.“ A pak mi prikazuje, abych otevřela pusku.

Pomyslela jsem si, že mě chce zastřelit, ale on jen řekl: „To je v pořádku.“ A Němka, která stojí vedle mě, říká:

„Človče, teď to máš dobrý, přijdeš vedle do bordelu, tam to budeš mít lepší než v táboře.“

Vytřeštila jsem oči. Cítila jsem se, jako by mě drtil mlýnský kámen, jako bych pomalu vypouštěla duši. Zavřela jsem oči a musela se opřít o zeď, abych neupadla. Myslela jsem na své příbuzné, které tu zplýnovali. Bože můj, co mi to děláš! To přece nemůžu dělat, to nevydržím. Takové mučení!

Cítila jsem, že mi kolabuje krevní oběh. Zmocnil se mě vztek a zoufalství. Roztrhla jsem na sobě táborové šaty a zoufale křičela:

„Ne, nepůjdu do nevěstince, to mě radši zastřelte. Zastřelte mě tu na místě!“

Príslušník SS byl ohromený a zmatený.

„Ne, ne,“ volala jsem, „chci umřít jako moji příbuzní a sourozenci, které jste tu všechny zabili. Nechci být vaší děvkou. Zabijte mě!“

V tu chvíli je mi všechno jedno. Ať to udělají. Dozorkyně mě popadne, odtáhne mě na židli, zvrátí mi hlavu dozadu a začne mi zuřivě a chaoticky stříhat vlasy. Ale já se bráním, křičím, pláču: „Moje vlasy, ne, moje vlasy, nechte mi moje vlasy!“

Na židli mě musí držet ve třech. Peklo už nemůže být strašnější. Vidím před sebou Ježíše, celou scénu utrpení. A pak mi přes hlavu od ucha k uchu přejede mašinka. Vyholili mi na hlavě kříž. Ostatní vlasy mi zůstanou. A tak chodím čtrnáct dní.

Když vycházím z místnosti, ženy a dívky pláčou.

„Ach, bože,“ vzlykají, „dítě nešťastný, co ti to udělali! Tady jsme v pekle.“

Jeden esesák nařizuje ticho a nakonec velí: „Pochodem vchod! Zpívat! Zpívat!“

Zpívám s nimi, já, číslo 10550.

Hudební kvarteto strýců Philomeny Franz z otcovy strany – bratrů jménem Čela, Herrmann, Haso a Ulla | foto: soukromý archiv Philomeny Franz

Johann, bratr Philomeny Franz, se jako voják Wehrmachtu dožil konce války | foto: soukromý archiv Philomeny Franz

KL. Ravensbrück 28 349

Häftlings-Personal-Karte

Fam.-Name: Köhler Überstellt: Philomena Köhler
 Vorname: Philomena an KL: 28 349
 Geb. am: 21.7.22 in: Biberach a.d.B.
 Stand: Arbeiterin Kinder: in an KL:
 Wohnort: Bad Cannstadt b/Stuttgart
 Strasse: Raellenstrasse 176 an KL:
 Religion: r.k. Staatsang.: DR
 Wohnort d. Angehörigen: Eltern
Johann Theres, Stuttgart Bad
Kannstadt, Raellenstr. 176 an KL:
 Eingewiesen von: KL Ravensbrück am: 11.10.44 an KL:
 durch: Ravensbrück
 in KL: Ravensbrück
 Grund: sozial Arb.-Zig-in Entlassung: am: durch KL:
 Vorstrafen: mit Verfügung v.: Charakter-Eigenschaften: Patow. Unter-
arm Narbe Wange l.

Strafen im Lager: L.T.S. FOTO No. 2106 Sicherheit b. Einsatz: ---

Grund: --- Art: --- Körperliche Verfassung: ---

KL 5 X 43 - 800000

Osobní karta vězennyně Philomeny Köhler (provdané Franz) z koncentračního tábora Ravensbrück. Černý trojúhelník označoval tzv. práce se štitíci asociály, obvykle Romy a Sinty. Levý sloupec obsahuje řadu osobních údajů včetně náboženské či státní příslušnosti, bydliště příbuzných, data a důvodu zadržení osoby (zde uvedeno Asozial, Arb.-Zig – asociál, práce se štitíci, Cikán). Prostřední sloupec uvádí jméno koncentračního tábora, kam byl vězeň přemístěn. Pravý sloupec udává osobní popis vězňe, tj. výšku, typ postavy, tvar obličeje, barvu očí, tvar nosu, úst a uší, stav chrupu, barvu vlasů nebo zvláštní poznávací znaky (v případě Philomeny Franz jizva na levé tváři a tetování z Auschwitzu) | identifikační číslo v digitálním archivu Muzea holokaustu ve Washingtonu 1.1.5.4/7618541/ITS, navštíveno 1. března 2021.

43-215- 28 349

Vor- und Zuname: Philomena Köhler Haft-Nr. 28 349
 Beruf: Arbeiterin geboren am: 21. 7. 22 in: Biberach/R.-
 Anschrifts-Ort: ---
 Btgel. am: 18.9.44/ Uhr von KL Ravensbrück Entl. am: 11.10.44 Uhr nach: Auschw

Bei Einlieferung abgegeben:

			Koffer	Akten tasche	Paket
Paar Schuhe, halt	Schlüpfier, Makko	Mantel: Tuch	Paar Handtuche: Stoff	Effektentasche	
Paar Schuhe, hahe	Leibchen	Leder	Handtasche	Invalidenkarte lt.	
Paar Schuhe, Haus	Korsett	Pelz	Geldbörse	Invalidentasche	
Paar Schuhe, Überzieh	Strumpfhaltgürtel	Jacke: Tuch	Spiegel	Arbeitsbuch	
Paar Strümpfe, Woll	Unterrock	Leder	Messer	Photos	
Paar Strümpfe, Seide	Hose	Pelz	Kamm	Schreibpapier	
Paar Socken	Kleid, Rock	gestrickt	Ring		
Haar	Schürze: Kittel	Hut	Uhr m. Kette		
Handhose	Schürze: Träger	Mütze	Uhr m. Armband		
Büstenhalter	Taschentuch	Schal	Haarkette		
Schlüpfier, Seide	Pullover	Paar Handschuhe: Woll	Armband		
Schlüpfier, Woll	Trainingsanzug	Paar Leder	Koffer		

Bemerkungen: --- Abgabe bestätigt: --- Effektenverwalter: ---

KL 5 X 43 - 800000

L.T.S. FOTO No. 2106

Soupis osobního vlastnictví (tzv. Effektenkarte) vězennyně Philomeny Köhler (provdané Franz) z roku 1944. Karty se vyskytovaly v různých barvách, ale měly stejný účel: podrobně zaznamenat osobní majetek, který vězňové při příchodu do koncentračních táborů odevzdávali. Karty z let 1944–1945 jsou často zcela prázdné, protože internovaní už žádné osobní věci neměli. Tato karta pochází z KT Buchenwald a uvádí datum příchodu vězennyně z KT Ravensbrück a datum jejího přemístění do KT Auschwitz | identifikační číslo v digitálním archivu Muzea holokaustu ve Washingtonu 1.1.5.4/7618538/ITS, navštíveno 1. března 2021.

Philomena Franz v roce 2011 ve svých 89 letech | foto: Ute Glaser, www.uteglaser.de

NEŘINČÍM ZBRANĚMI aneb Kdo nenávidí, prohrává

Rozhovor s Philomenou Franz

Ptala se Eva Zdařilová

jsem holohlavá, všechny vlasy byly pryč. A on mě vždycky po té hlavě hladil. Řekl mi, že sami moc nemají, ale že se se mnou podělí, a dal mi kus chleba. Zhltna jsem ho, byla jsem strašně vyhladovělá. Ale měli hodně brambor, tak jsem vařila různá bramborová jídla. Schovali mě u sebe, než skončila válka.

Co si o něm ještě pamatujete?

Měla jsem před ním ohromný respekt. Oslovovala jsem ho vždycky *Irzehn* na znamení úcty. Zachránil mi život. Vyjadřovat mu takhle vděčnost pro mě bylo zadostiučiněním.

Vy jste ho pak ale vlastně také zachránila, když přišli spojenečtí vojáci.

Rusové byli v Německu jako první. Zůstávala po nich spálená země. Znásilňovali ženy, chovali se jako zvířata. A jednoho dne stáli i před našimi dveřmi a můj zachránce s dcerou se báli o život. Kvůli jejich bezpečnosti jsem otevírala raději vždycky já. Otevřela jsem a přede mnou stál vysoký statný Rus, ale snědý s černými vlasy. Pomyslela jsem si, že vypadá úplně jako Sinto. Mluvila jsem s ním německy a on se mě najednou sintsky zeptal: „*Hal tu i Sintica?*“ Přikývla jsem a pozvala ho dál. On nás potom živil. Byli jsme v ruské zóně a Rusové měli hodně jídla. A taky jsem mu řekla: „Musíš mě a tu dívku chránit. Musí chodit do práce, je učitelka a každý den se vrací ze školy domů.“ A tak nás chránil. Však byl oficír.

Byla jsem u nich šest nebo sedm týdnů a oni mě nosili na rukou. Nedaleko byl dlouhý most přes Labe a na druhé straně už byla americká zóna. Chodila jsem ven, mohla jsem jít, kam jsem chtěla, ale jen na ruské straně. Tak jsem šla do poloviny mostu. A tam na druhé straně jsem viděla černé Američany. Kouřili cigarety. A oni mi hodili něco na most. Žvýkačky. A tak jsem si to zásadou od koštěte přitáhla k sobě. A tak jsem s nimi navázala kontakt.

Ze školy jsem uměla jakž takž anglicky, tak jsem se s nimi mohla dorozumět. A pak viděli to moje vytetované číslo 10550. „*What is it?*“

ptali se. Tak jsem jim vyprávěla svůj příběh. „*I came from a concentration camp.*“ A oni kleli a nadávali: „*My God!* Jak je tohle možné?“ Byli z toho celí pryč. To byly americké okupační jednotky a ubytované byly v Mnichově ve velkém hotelu nedaleko náměstí Stachus, dnešního Karlsplatzu. Přijali mě a ubytovali mě tam. Byli moc milí a přátelští, to musím říct. Ptali se mě: „*What nationality are you?*“ Tak jsem odpověděla: „*Gypsy.*“ — „*Oh, Gypsy!*“ A hned si mysleli, že jim budu moct něco zahrát nebo zazpívat.

V těch bouřlivých poválečných dnech jste se také seznámila s manželem.

To bylo tak. Nedaleko toho hotelu u náměstí Stachus, kde jsem byla ubytovaná, bylo takové setkávací místo. Byl tam takový parčík a tam přicházeli všichni, co se vraceli z koncentráku. Hledali své rodiče a příbuzné. Chodilo tam hodně lidí a já se taky chodila dívat, jestli tam není někdo známý. Stála jsem tam takhle nahoře a on stál vedle mě. Já jsem ho nejdřív vůbec nevnímala. Až po chvíli jsem si všimla, že vedle mě stojí. Podívala jsem se na něj a on na mě. Viděla jsem, že plakal. Pak šla kolem nějaká žena, která ho znala. Zastavila se u něj a řekla mu: „Nemusíš tu nikoho hledat. Tvoje rodina už nežije. Byla jsem s nima v lágru, nikdo se nedostal ven.“ A on se sesypal.

Kousek za křižovatkou byl ten hotel, kde byli ubytovaní Američani. Přišel za námi chlapík jménem Wali, který už mě hledal. Tak jsem mu řekla: „*Wali, look here. This man came from a concentration camp. He needs to eat,*“ a Wali na to, „*he's very, very welcome.*“

A tak ho taky pozvali k nim do hotelu, aby se mohl najíst. A pak mu jeden voják nabídnul cigaretu. Já jsem nekouřila, ale můj muž ano. Vyprávěl mi potom, že jeho žena přišla o život i s jejich čtyřmi dětmi. Byli sezdaní teprve krátce. Všechno pryč...

S Oskarem to nebyla láska na první pohled, nejdřív jsme se přátelili. Byli jsme si vzájemně oporou. Prožívali jsme silný pocit sounáležitosti, protože jsme na tom byli vlastně stejně, o všechny a všechno jsme přišli.

Kromě podobných osudů vás pojila také hudba. Jak to bylo s kapelou, kterou jste v té době založili?

Napadlo mě, že bychom Američanům mohli hrát jazz. Zeptala jsem se jich: „Do you like music?“ A oni na to: „Yes, we like music!“ Tak jsem jim řekla: „I'll come back tomorrow.“ A vyrazila jsem se poohlédnout, jestli bych nenašla někoho, s kým by se dalo hrát.

Můj budoucí muž uměl hrát na piano jako každý Sinto. Tak jsem mu řekla: „Běž si tamhle sednout k pianu!“ On se ostýchal, ale já mu řekla: „Zahraj Američanům trochu jazzu, já budu zpívat.“ Nikdy na to nezapomenu. Dole v hotelu bylo takové setkání generálů a nechali se tam obsluhovat. Zeptala jsem se Američanů, jestli smíme vyzkoušet to piano. A tak můj muž hrál a ti Američani byli šťastní. Ach Bože, byla to pro ně taková radost! Můj muž hrál jazz moc pěkně a já k tomu zpívala. Pak jsem jim zazpívala nádhernou písničku *Spiel' mir das Lied vom Glück und Treu* z operety Maďarská svatba. V té je tolik citu! Ti generálové se takhle pohodlně opřeli ve svých křeslech a pak tleskali a tleskali.

Já už jsem se pak snažila všechno zorganizovat pořádně. Nešlo to jinak, však nikde nic nebylo. Válka všechno zničila, museli jsme se nějak postavit na nohy. Dala jsem bratrovi za úkol, aby mezi Sinty našel hudebníky, abychom mohli sestavit kvarteto. Potřebovali jsme tři nástroje: housle, kytaru a violu nebo kontrabas. A to jsme pak dokázali; říkali jsme si *The Sinti*. Já jsem s Walim objížděla možné štace. Stali se z nás přátelé. On byl Žid, takhle malinký. Každá parta má svého vtipálka, a u Američanů to byl on. Měl džíp a mohl jezdit všude. Tak jsem s Walim jezdila a všechno zařizovala. Byla jsem úplný manažer.

Shledala jste se po válce ještě s někým z rodiny?

Hledala jsem rodiče a bratra, který byl se stojednáctkou ještě daleko na frontě. Vrátil se domů? Žije ještě? Padl? Vzájemně jsme o sobě nic nevěděli. Pak jsem konečně dorazila do Stuttgartu a šla jsem se podívat na dům, který nám před válkou patřil. Ale všechno bylo vybombardované. Moje máma tam nikde nebyla. Nikdo nevěděl, kam se poděla. A pak–

Zorganizovala jsem auto, to byla nutnost. Můj muž už tenkrát

uměl řídit. Člověk nepotřeboval řidičský průkaz, dostal jen takový lístek, který si dal dopředu za přední sklo, a nikdo už ho nestavěl. Já jsem řekla těm Američanům z hotelu: „I play music for your soldiers. I'd like a car for instruments.“ Napsali lísteček a můj muž s nimi šel naproti, kde si vybral to nejhezčí americké auto. A taky jsme dostali lísteček na benzín a mohli jsme tankovat u amerických benzínek. Nikdo nejezdil, jenom my, hudebníci. A díky tomu jsme našli moji maminku. Hledala jsem ji všude. Jeli jsme autem přes Neckarbrücke ve Stuttgartu a já se podívám dolů a vidím na břehu takový malý vůz s plachtou, jako ho dřív měli pastýři, takový malý jednoduchý vůz. A vedle seděla paní na jutovém pytlí. Takhle tam seděla a já myslela, že mě trefí. Začala jsem křičet: „To je moje máma! Zastav!“ — „Ale to přece není tvoje máma, co by dělala tam dole.“ — „Je to moje máma! Jeď dolů k řece!“

A tak jsme přijeli dolů k řece a moje máma málem praskla smíchy. Můj muž seděl vedle mě. Máma si ho změřila pohledem a pak řekla: „No dobře.“ Ale to jsme s manželem ještě netvořili pár. Byl jen přítelem, který sdílel stejný osud a uměl řídit. Máma tenkrát říkala: „Vždyť jo, to je v pořádku.“ Ona byla výborná kuchařka a dole u řeky měla všechno vybavení, které potřebovala. Tak jsme tam zůstali možná dva měsíce. Bylo léto, krásné počasí.

Vaše maminka ale nebyla pouze sintského původu, že?

Částečně byla Židovka. Chtěla jsem se seznámit i s touhle rodinnou historií, tak jsem někdy v padesátých letech, když jsem ještě byla mladá a plná sil, letěla do Izraele. Byla jsem tam nejmíň tři měsíce. Dokonce jsem tam u německých Židů v Jeruzalémě pořádala přednášky. Zajímalo mě rodné jméno mé maminky, Ecksteinová. Dole u Mrtvého moře nedaleko hotelu Moriah žila rodina Ecksteinova, z nichž pocházela babička. Dlouho jsme si pak volávali. Byla to hudebnická rodina, moje maminka byla brilantní zpěvačka.

Kdy jste se za Oskara provdala?

Časem jsme se sblížili, ale brali jsme se, až když jsme spolu měli dvě děti.

přístup. Říkal: „Jsi jediná, kdo neřinčí zbraněmi. Píšeš tak smířlivě, snažíš se čtenáře vtáhnout do dialogu. Jsi rozená diplomatka.“

I všechny naše děti to přijímaly velice dobře. Můj syn, který teď bohužel zemřel, mě velice podporoval. Všude mě vozil, chodil se mnou na všechny přednášky. Byl pro mě v té věci dobrým přítelem.

Ale jinak jsem svým dětem téměř nic nevyprávěla. Chtěly to vědět, ale já jsem si nepřála, aby podléhaly nenávisti. Pak by to dopadlo na tu mladou generaci, která se po válce snažila postavit na nohy a měla úplně jiné názory. Přečetly si to pak v knize. Pro Sinty byla má kniha velkým darem.

A reakce veřejnosti, když kniha vyšla?

Velice pozitivní. Němce má kniha hodně zajímala, vyšla rovnou ve velkém nákladu. Ale prodejnost mi byla jedno, důležité pro mě bylo, že se můj příběh dostane mezi lidi.

Tu tíhu jsem ze sebe vypsala

Paní Franz, prozradíte nám svůj recept, jak být v 98 letech stále tak svěží a půvabná?

To neprozradím. To je nejspíš způsobem života. Měli jsme velkou rodinu, máma, táta a osm sourozenců. To člověka formuje a dá mu sílu.

Co vám dnes pomáhá zvládat těžké časy?

Víte, jsou chvíle, kdy člověk leží večer v posteli, snaží se usnout a hlavou se mu honí zlé myšlenky. Ale co s tím, člověk to musí překonat, nemá cenu se tím trápit! Většinou si pak vezmu tužku a papír a začnu něco psát. Nějakou pohádku nebo něco takového a to mě uklidní a svět je zase v pořádku. Já jsem ze sebe vlastně celou tu tíhu na duši vypsala. Kdybych nepsala, už bych tu dnes možná nebyla.

Bergisch Gladbach - Praha
14. února a 18. dubna 2021

NASLOUCHAT TĚM, KTEŘÍ PROMLUVILI

Renata Berkyová

Každá společnost má minulost, se kterou se musí vypořádat a zaujmout vůči ní postoj. Minulost, která národ dál ovlivňuje a formuje. I romská historie měla na utváření identity a společenské integrity Romů zásadní vliv. Avšak je to historie tolik provázaná a prolnutá s dějinami širší společnosti, že bez poznání jejich vzájemných souvislostí budeme jen stěží rozumět dnešním Romům. Musíme se tedy zákonitě ptát – co o historii Romů víme? Nebo jinak – chceme ji vůbec poznat? A pokud ano, kdo a jak nám ji má vyprávět?

Období druhé světové války představuje v dějinách romského etnika jednu z nejtemnějších kapitol, která měla katastrofální důsledky pro jeho další fungování a pozici v kulturně-společenských strukturách. Trvalo celá desetiletí, než společnost přijala nacistickou perzekuci Romů jako fakt a nedílnou součást zvrácené rasové ideologie. Společenský proces uznání a současně přijetí odpovědnosti za rasově motivované pronásledování Romů, na němž se navíc podíleli představitelé místních samospráv, byl (a stále je) zároveň procesem vyjednávání vedeným z různých mocenských pozic. V následujícím textu se pokusíme tento vývoj uznání holokaustu v poválečném období Německa a Československa stručně představit v rámci společensko-politické angažovanosti Romů a Sintů. Úsilí přeživších a pozůstalých o veřejnou připomínku obětí a o uznání rasově motivované perzekuce spojené s patřičným odškodněním se však pojí také s bolestným připomínáním minulosti. Jakými způsoby se přeživší vyrovnávají se svými traumaty a zkušenostmi a jaké místo mají jejich vzpomínky v současném historickém bádání?

V prvních desetiletích po válce byla společenská atmosféra zarámována vnímáním nacistické genocidy Židů a všech dalších postižených skupin jako součásti obecného chápání nacistických zločinů, a ve veřejné debatě se vyzdvihovalo především hrdinství protifašistických bojovníků a volalo se po trestech pro válečné zločince a kolaboranty. Ačkoliv ve Spolkové republice probíhal po roce 1945 určitý proces odškodňování Židů, případně dalších skupin obětí, které se poměrně rychle začaly politicky a společensky organizovat, romská genocida zůstávala mimo kritéria pomoci poskytované na základě rasové perzekuce.

Klíčovým důvodem bylo přetrvávající vnímání romských obětí jako „asociálů“ a „kriminálních“, které takto kategorizovali za války nacisté. Věznění a týrání Romů, které v souladu s nacistickým „konečným řešením cikánské otázky“ z velké míry končilo jejich smrtí, bylo uznáno jako kruté, ale oprávněné. Odpovědné orgány a lékařští znalci neuznali zdravotní následky věznění a stopy po pseudolékařských pokusech jako důsledek rasové perzekuce.

Romští a sintští přeživší tato stanoviska nesli velice těžce. Nejen kvůli bezmoci, kterou při domáhání se pomoci a nápravy duševních i materiálních škod pocítovali, ale také pro vykořeněnost ze společnosti, s níž byli po staletí srostlí. S požadavkem morálního uznání utrpení a materiálního odškodnění založili v roce 1946 Karl Jochheim-Armin a Georg Tauber organizaci s názvem Mnichovský výbor německých Cikánů (Komitee Deutscher Zigeuner München), které se také podařilo vydat tři čísla informačního časopisu. Jeho název byl Pravda a spravedlnost: „Černo-zelená“. Interní bulletin bývalých Černých a Zelených koncentračníků Německa (Wahrheit und Recht. „Schwarz-Grün“. Internes Informationsblatt der Konzentrationäre Deutschlands, der Schwarzen und Grünen) odkazuje k nacistickému značení romských vězňů v koncentračních táborech – černý trojúhelník označoval tzv. práce se štítící či „Cikány“, zelený trojúhelník pak tzv. asociály a zločince z povolání, čímž zakladatelé chtěli poukázat na přetrvávající nacistickou kategorizaci a zároveň neuznání těchto skupin jako hodných odškodnění. S neúspěchem v dosažení požadovaného uznání se o deset let později setkal i přeživší Sinto Oskar Rose, který v roce 1956 založil Asociaci rasově perzekuovaných nežidovské víry (Verband rassisch Verfolgter nichtjüdischen Glaubens) a o pár let později i jeho bratr, Vincenc Rose, zakladatel Ústředního výboru Sintů v západním Německu. Ani jednomu z nich se v tuto dobu nepodařilo prosadit své požadavky o uznání.

Naděje svítla až ke konci 70. let, která v celosvětovém měřítku znamenala změnu a přehodnocování dosavadních kulturně-politických postojů. V tuto dobu přichází do kin americká filmová minisérie Holocaust (1978), která zvedá mimořádnou vlnu zájmu o (především